ePublishing

The Gleaner

Vol 20 (1995)

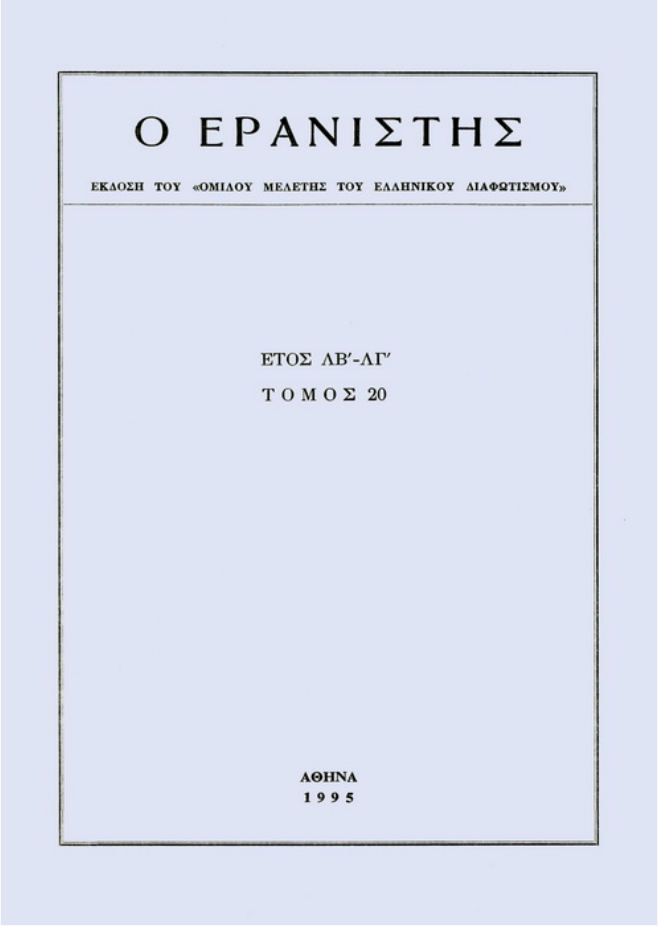
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΛΒ'-ΛΓ'

ΤΟΜΟΣ 20

ΑΘΗΝΑ

1995

Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των μαθηματικών έργων του Christian Wolff

Λίνος Γ. Μπενάκης

doi: 10.12681/er.238

To cite this article:

Μπενάκης Λ. Γ. (1995). Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστής των μαθηματικών έργων του Christian Wolff. *The Gleaner*, *20*, 47–57. https://doi.org/10.12681/er.238

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 12/10/2024 06:50:53

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ CHRISTIAN WOLFF

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΖΕΡΖΟΥΛΗΣ ἢ Τζαρτζούλης ἢ Τζερτζέλης (Μέτσοβο περ. 1706 -Ἰάσιο 1772) εἶναι ὁ σπουδαῖος μαθητὴς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου στὰ Γιάννενα, διδάσκαλος στὴν Τρίκκη καὶ στὴ Σχολὴ Γκιούνμα Ἰωαννίνων, στὸ Μέτσοβο καὶ στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κωνσταντινουπόλεως, σχολάρχης στὴν Ἀθωνιάδα (διάδοχος τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη), στὸ Μέτσοβο, στὸν Τύρναβο, στὴν Τρίκκη καὶ τελικὰ στὸ Ἰάσιο ἀπὸ τὸ 1766 ὡς τὸ θάνατό του (ἐκεῖ τὸν διαδέχθηκε ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης κι ἐκεῖνον τὸ 1776 ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ). Γιὰ τὴν ἀνώτερη μόρφωσή του ξέρουμε ὅτι σπούδασε στὴν Ἰταλία φιλοσοφία, μαθηματικὰ καὶ ἰατρικὴ (Βενετία 1751, Πάδοβα 1751-52, Βολωνία 1753-55, Βενετία 1755), ἐνῶ τὸ κύριο συγγραφικό του ἔργο ἀποτέλεσε τὸ ἀντικείμενο παλαιότερων ἐρευνῶν μου.[1]

Στὸν Ἀθηναϊκὸ κώδικα (Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας 51, ἔτ. 1759) σώζεται ἔργο τοῦ Ζερζούλη μὲ τὸν τίτλο *Τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κὺρ Νικολάου Κυριακοῦ τοῦ Τζαρτζούλη, καθ' οὗ ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ ἐγράφη, γενναία ἀπάντησις*. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτενὴ ἀντίκρουση (50 περ. σελίδες) *τῆς Ἐπιστολῆς τινὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δοκούντων φιλοσοφεῖν Περιπατητικῶν κατὰ τῶν λεγόντων, κατά τε Δημόκριτον τὸν παλαιότατον φιλόσοφον καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης φιλοσόφους, ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἔστιν ἁπλῶς κοῦφον, ἀλλ' ἔχει τὸ ἀνάλογον τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ βάρος*. Στὸν Ζερζούλη γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτό, δηλ. τὴν ἔννοια τῆς βαρύτητος (εἰδικότερα τὴν ἀμφισβήτηση ἀπὸ τοὺς «νεωτερικοὺς» τῆς «περιπατητικῆς» ἀρχῆς ὅτι τὸ πῦρ εἶναι «κοῦφον ἁπλῶς» καὶ τὴ διδασκαλία τους ὅτι ἔχει κι αὐτὸ βάρος), ἀπάντησε ὁ σοφὸς «περιπατητικὸς» σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Δωρόθεος Λέσβιος († περ. 1770) μὲ τὸ ἐπιστολικὸ ἐπίσης κείμενο *Δωροθέου γενναιοτάτη καὶ φιλο-*

---

1. Λίνος Γ. Μπενάκης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀμφισβήτηση καὶ ὑπεράσπιση τοῦ φιλοσόφου: Νικόλαος Ζερζούλης - Δωρόθεος Λέσβιος», *Φιλοσοφία* 7 (1977) 416-454.

σοφικωτάτη ἀπάντησις εἰς τὰ προεκτεθέντα. Πρὸς τὸν ἴδιο Δωρόθεο γνωρίζουμε τώρα καὶ τὸ μικρὸ κείμενο *Νικολάου τοῦ ἐκ Μετζόβων ἀποριαι πρὸς Δωρόθεον* (κώδ. Ἀθηνῶν, Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς 80: πρώτη ἔκδοση Λίνου Γ. Μπενάκη, «Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη. Μιὰ πρώιμη σύγκρουση μὲ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σὲ θέματα θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης. Παράρτημα: Ἀνανίας Ἀντιπάριος πρὸς Ζερζούλην περὶ τῆς λογικῆς ψυχῆς».[2]

Τὸ ὑπόλοιπο γνωστὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Ζερζούλη, ἀπὸ τὴν περίοδο κυρίως τῆς διδασκαλίας του στὸ Ἰάσιο (1766-72), εἶναι μεταφραστικό. Σημαντικότερη ἀσφαλῶς εἶναι ἡ μετάφραση ἀπὸ τὰ λατινικὰ τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος (*Philosophiae naturalis principia mathematica*), ἔργου τοῦ 1687 (τρίτη ἔκδ. 1726), ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ ὅλους τοὺς βιογράφους τοῦ Ζερζούλη καὶ μαρτυρεῖται ρητὰ καὶ στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου *Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων*.[3] Ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφραση τῶν «Στοιχείων» ἀπὸ τὸν Ζερζούλη (ἴσως μέρους των) δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ ὡς σήμερα σὲ καμιὰ βιβλιοθήκη ἢ συλλογὴ χειρογράφων! (Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ 1729 ὅλες οἱ ἄλλες μεταφράσεις τῶν «Στοιχείων» σὲ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες ἔγιναν τὸν 19ο αἰ., ἡ γερμανικὴ μάλιστα μόλις τὸ 1872.) Ἔργο τοῦ Ζερζούλη εἶναι καὶ ἡ μετάφραση, ἐπίσης ἀπὸ τὰ λατινικά, τῆς «Πειραματικῆς Φυσικῆς» τοῦ φημισμένου Ὁλλανδοῦ φυσικοῦ P. van Musschenbroek καθὼς καὶ συγγραμμάτων τοῦ Fr. Baumeister, μαθητῆ τοῦ Chr. Wolff, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Κ. Κούμα ὁ Ζερζούλης δίδασκε στὸ Ἰάσιο («παρέδιδεν ἐξ ἰδίων του μεταφράσεων τὴν τοῦ Βαϋμαϋστερίου φιλοσοφίαν»).[4]

---

2. *Λευκαλίων*, τχ. 21/1978, 86-95.

3. Ἐπειδὴ ἡ Ariadna Camariano-Cioran στὸ τελευταῖο βιβλίο της *L'Épire et les pays roumains*, Ἰωάννινα 1984, σ. 176 ἐπ. ὑποβαθμίζει τὴν παρουσία τῆς μετάφρασης τῶν «Στοιχείων» τοῦ Νεύτωνος μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ζερζούλη —ἐπειδὴ προφανῶς δὲν διασώθηκε ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση—, ὑπογραμμίζω τὴ σημασία τῶν νέων ἀναμφισβήτητων στοιχείων γιὰ τὴν ὕπαρξη τῆς μετάφρασης αὐτῆς, ποὺ παρουσίασα τὸ 1977 (*Φιλοσοφία*, ὅ.π.) ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δωροθέου Λεσβίου «Τὰ παράδοξα τῶν νῦν νεωτέρων». Ἐδῶ ἔχουμε συχνὰ τὶς ἑξῆς ἐκφράσεις τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Ζερζούλη: «ὁ θαυμαστὸς μεταφραστὴς τοῦ Νεουτών», «ὁ καλὸς αὐτοῦ ἑρμηνεύς», «ὁ τοῦ Νεουτὼν ζηλωτὴς» κ.ἄ. (βλ. *Φιλοσοφία*, ὅ.π., σ. 428). Ἀλλὰ χρήση τῶν «Στοιχείων» καὶ καλὴ γνώση τῶν νέων φυσικῶν νόμων τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη ἔχουμε ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο 1740-48 (Τύρναβος-Τρίκκη), ὅταν ἐκδηλώθηκε ἡ διαμάχη Ζερζούλη-Δωροθέου γιὰ τὸ «βαρὺ καὶ τὸ κοῦφον» (ἐπίκληση τοῦ «κατὰ Νεουτόνιον» νόμου τῆς παγκοσμίου ἕλξεως καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὸν Νεύτωνα).

4. *Σύνταγμα Φιλοσοφίας* 1, Βιέννη 1818, σ. x.

Σχετικὰ μὲ τὴν πρώτη μετάφραση ἔχουμε εὐτυχῶς τώρα, καὶ μάλιστα πολὺ πρόσφατα, τὸ σπουδαῖο «εὕρημα»[5] τοῦ Κώδικα τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης «Μιχ. Ἐμινέσκου» τοῦ Ἰασίου VI-9 (188), ἔτους 1760, ὁ ὁποῖος στὰ φύλλα 24α-79β καὶ 146α-203β περιέχει: «Τῆς τοῦ σοφωτάτου Δημοκρίτου, τῶν ἡμετέρων προγόνων Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτου, φυσικῆς θεωρίας ὑπὸ τῶν νεωτέρων, καὶ μάλιστα τοῦ ἀγχινουστάτου καὶ μέγα ἐπὶ σοφίᾳ κεκτημένου ὄνομα Ἰσαὰκ τοῦ Νευτόνου, ἀνανεωθείσης, ἐπιδιορθωθείσης, ἀναπτυχθείσης, αὐξηθείσης καὶ εἰς φῶς προαχθείσης Στοιχεῖα κατὰ Μουσχεμβροέκιον ἐκφρασθέντα καὶ ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου καὶ γυμνασιάρχου τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη καὶ ἤδη πρῶτον παρ' αὐτοῦ ἐν ἑλλάδι φωνῇ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ καὶ ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει παραδοθέντα.»

Μήπως λοιπὸν μπορεῖ τώρα νὰ κατανοηθεῖ σωστὰ ἡ δήλωση τῶν βιογράφων τοῦ Ζερζούλη, ὅτι ἐδίδασκε τὴν «Φυσικὴ» τοῦ Νεύτωνος «κατὰ Μουσκεμβροέκιον»; Ὅτι δηλαδὴ ἡ διδασκαλία τῶν *Στοιχείων* τοῦ Νεύτωνος ἀπὸ τὸν Ζερζούλη βασιζόταν ἀκριβῶς στὰ συγγράμματα τοῦ πιὸ αὐθεντικοῦ ἑρμηνευτῆ τῆς Νέας Φυσικῆς, τοῦ περίφημου van Musschen-

---

5. Θερμὰ συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίες ὀφείλουμε στὸν νέο διδάκτορα τοῦ Ἐλευθέρου Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, ποὺ μὲ πολὺ καλὲς νεοελληνικὲς σπουδὲς καὶ στὴ Γερμανία εἶχε τὴν εὐκαιρία, στὸ πλαίσιο τῆς διατριβῆς του γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμινήτη, ἐπιστημονικῆς πρόσβασης στὴ Συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασίου τῆς Ρουμανίας. Παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα γιὰ τὸ δικό του θέμα ὁ Ἕλληνας ἐρευνητὴς ἐπιδόθηκε καὶ σὲ λεπτομερὴ καταγραφὴ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων μὲ σκοπὸ τὴ δημοσίευση σύγχρονου περιγραφικοῦ Καταλόγου τῆς σπουδαίας αὐτῆς Συλλογῆς. Σ' αὐτὴν τὴν καλὴ συγκυρία ὀφείλουμε τὴν «ἀνακάλυψη» τῶν μαθημάτων τῆς Νέας Φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὴν «Ἀθωνιάδα» σὲ χειρόγραφο, ποὺ γιὰ χρόνια ἀναζητούσαμε χωρὶς ἀποτέλεσμα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ποὺ παραμένει codex unicus, ἀλλὰ δυστυχῶς μὲ ἐνδιάμεσο κενὸ ἑνὸς «τετραδίου», μὲ παρατοποθετήσεις φύλλων καὶ χωρὶς τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ἔργου. —Στὸ ἴδιο χειρόγραφο ἔχουμε τώρα ἕνα ἀκόμη ἀπόγραφο τῶν *Στοιχείων Γεωμετρίας* τοῦ Christian Wolff στὴν ἀπόδοση τοῦ Ζερζούλη (φ. 80α-145β).— Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ μαθήματα «φυσικῆς» τοῦ Ζερζούλη μὲ ἀξιολόγηση τῶν ἑρμηνευτικῶν σχολίων καὶ τῶν προσθηκῶν του καθὼς καὶ τῆς «βιβλιογραφίας» του βλέπε στὴ σχετικὴ ἀνακοίνωσή μου στὸ Συνέδριο «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός, οἱ εὐρωπαϊκὲς ἰδέες καὶ ὁ ἀναγεννώμενος Ἑλληνισμός», Βόλος 27-29.5.1993 (ὑπὸ δημοσίευση). Περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου δημοσίευσε ἤδη ὁ Χ. Καρανάσιος, «Ὁ κώδικας VI-9 (188) τῆς Κεντρικῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης "Μίχαϊ Ἐμινέσκου" τοῦ Ἰασίου. (Ἀνεύρεση λανθάνοντος ἔργου τοῦ Νικολάου Ζερζούλη)», *Ἑλληνικὰ* 44 (1994), 182-187.

broek καὶ ὅτι ὁ Κώδικας τοῦ Ἰασίου καλύπτει πλήρως τὸ σπουδαῖο κενό μας, καὶ γιὰ τὴ μετάφραση δηλαδὴ τοῦ Νεύτωνος. Καὶ εἶναι πάντως πολὺ σημαντικὸ γεγονὸς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐρευνοῦμε ἡ δυνατότητα ἐπιτέλους νὰ μελετήσουμε καὶ νὰ ἀξιολογήσουμε τὶς παραδόσεις τῆς Νέας Φυσικῆς ἑνὸς σπουδαίου Ἕλληνα φιλοσόφου καὶ διδασκάλου τῶν ἐπιστημῶν.

Πρὶν ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν μεταφράσεων τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Wolff ἂς σημειωθεῖ ὅτι διασώθηκαν πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ τὰ βιβλία καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου Ζερζούλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτουν τὰ ἐνδιαφέροντα, ἡ κατάρτιση καὶ ἄλλες ἐπιδόσεις του.[6] Ἂς ὑπογραμμισθεῖ τέλος ἡ σημασία τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα γιὰ τὴ σπουδαία θέση τοῦ Ζερζούλη στὴ φιλοσοφικὴ παιδεία τῆς ἐποχῆς του, ποὺ συναντοῦμε (α) στὸν Πρόλογο τῆς μετάφρασης τῆς *Ἠθικῆς Φιλοσοφίας* τοῦ Muratori (1761), ὅπου ὁ Μοισιόδαξ προσφέρει, λέει, τὴ μετάφρασή του αὐτὴ σ' ἕναν κόσμο, «ὅπου τῇ ἀληθείᾳ τὰ φροντιστήρια πολλαπλασιάζονται, ἡ ἐγκύκλιος παιδεία ἀκμάζει, ἡ Φιλοσοφία διδάσκεται, ἡ Μ α θ η μ α τ ι κ ὴ ἀ κ ο ύ ε τ α ι, οἱ διδάσκαλοι αὐξάνουν· μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἀποτολμῶ νὰ κηρύξω τάχα καθὸ τόσους ἀνακαινιστὰς ἐκείνης τῆς ἀρχαίας εὐγενείας. Ἕνας Βούλγαρις Εὐγένιος εἰς τὸ Βυζάντιον, ἕνας Θεοτόκης Νικηφόρος εἰς τὴν Κέρκυραν, ἕνας Ζορτούλιος Νικόλαος εἰς τὸν Ἄθωνα, εἶναι οἱ πρῶτοι λογάδες, ἄξιοι καὶ οἱ τρεῖς νὰ συγγράφουν καὶ νὰ παραδίδουν μὲ ἀκρίβειαν πᾶσαν ἐπιστήμην. Ὅλη ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ τοὺς σεβάζεται, διότι αὐτοὶ σπουδάζουν ν' ἀνακαλέσουν τὰς Μούσας εἰς τὸν πάτριον Ἑλικῶνα των», καὶ (β) στὴν *Ἀπολογία* του (1780), ὅπου διαβάζουμε τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «Ἐγὼ μήτε παύω εὐφημῶν τὸν ἐξοχώτατον ἐν ἰατροφιλοσόφοις κύριον Μανασσῆν τὸν Ἠλιάδην, ὅστις προτρεπόμενος νὰ ἀναλάβῃ τινὰ ἐπαγγελίαν ἐν τῇ νεοδμουμένῃ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βουκουρεστίου μήτε ἄλλην συγκατέβη νὰ δεχθῇ εἰμὴ τὴν Μαθηματικὴν ἢ τὴν Πειραματικήν. Ὁ ἐπίσημος ἀνήρ, ἀφοῦ χρόνους ἱκανοὺς ἐδίδαξεν ἐν τῷ Βουκουρεστίῳ τὰ ἀριστοτελικά, ἀπῆλθε τέλος ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἐπὶ καταρτισμῷ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογενῶν... Αὐτὸ τοῦτο ἐποίησε καὶ ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, αὐτὸ ὁ ἀϊδίας μνήμης Νικόλαος ὁ Ζορζούλης, αὐτὸ καὶ πολλοὶ ἕτεροι, ὅσοι ἀπῆλθον εἰς τὰς ἀκαδημίας ἐκείνας... ἐπὶ μαθήσει τῆς ὄντως καλλιεργητέας Φιλοσοφίας».

Ὁ Νικόλαος Ζερζούλης μετέφρασε λοιπὸν ἀκόμη στὴν περίοδο τῆς διδα-

6. Βλ. *Φιλοσοφία*, ὅ.π., 420, σημ. 15 καὶ 422.

σκαλίας του στὸ Ἰάσιο (1766-72) τὴν *Ἀριθμητική*, τὴ *Γεωμετρία* καὶ τὴν *Τριγωνομετρία* τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Christian Wolff (1674-1754) ἀπὸ τὸ λατινικὸ πρωτότυπο. Πρόκειται γιὰ μετάφραση τριῶν βιβλίων τοῦ Wolff ἀπὸ τὸ δίτομο ἔργο του *Elementa matheseos universae* (Halle 1713 καὶ Γενεύη 1743).[7] Τὰ σωζόμενα χειρόγραφα μὲ τὶς μεταφράσεις αὐτὲς τοῦ Ζερζούλη ἔχουν καταγραφεῖ.[8]

Πρόκειται γιὰ 3 χειρόγραφα Βουκουρεστίου (Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 1020, 1369 καὶ 1377), 3 Ἁγίου Ὄρους (Ἐσφιγμένου 269, Βατοπεδίου 539 καὶ Παντελεήμονος 751), 1 τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (ἀριθμ. 18, ἔτους 1780: μόνο τὰ *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς*) καὶ 1 τοῦ Μετοχίου Παναγίου Τάφου (ἀριθμ. 73, ἔτους 1781: ἐπίσης μόνο τὰ *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς*). Σ' αὐτὰ νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ κώδ. Ἰασίου 129 (18ου αἰ.: μόνο τὰ *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς*). Σύνολο χειρογράφων 9. Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ τὴ *Γεωμετρία* περιέχουν μόνο οἱ κώδ. Βατοπεδίου 539, Ἐσφιγμένου 269 (ὅπου μάλιστα ἡ *Γεωμετρία* προηγεῖται τῆς *Ἀριθμητικῆς*) καὶ Ρουμαν. Ἀκαδημίας 1377 (ἔτους 1801), χωρὶς τὸ Προοίμιο τοῦ Ζερζούλη,

---

7. Γιὰ τὸν Wolff, τὴ διδασκαλία του, τὴν κυρίαρχη στὰ χρόνια τοῦ Γερμανικοῦ Διαφωτισμοῦ φιλοσοφικὴ «σχολή» του (οἱ μαθητές του, οἱ λεγόμενοι «Βολφιανοί», εἶχαν καταλάβει ὅλες σχεδὸν τὶς ἕδρες στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια), τὶς ἐπιδόσεις του στὶς μαθηματικὲς ἰδιαίτερα ἐπιστῆμες καὶ τὸ ἐκτεταμένο συγγραφικὸ ἔργο του βλέπε συνοπτικὰ τὸ λῆμμα «Βὸλφφ» στὸ *Παγκόσμιο Βιογραφικὸ Λεξικὸ* τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τ. 2 (1984), σ. 338 (Ν. Μ. Σκουτερόπουλος). Γιὰ τὴν παρουσία καὶ τὶς ἐπιδράσεις του στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παιδεία καὶ τὶς ἐπιστῆμες βλ. τώρα τὸ ἄρθρο τοῦ Π. Νούτσου, «Die Rezeption der Ideen Christian Wolffs in Griechenland», *Δωδώνη* 16 (1987), σ. 9-20 (ἀναφέρεται εἰδικότερα στοὺς Ἑπτανήσιους λογίους Ἀντώνιο Μοσχόπουλο καὶ Δαμιανὸ Παρασκευά). Γιὰ τὴν παρουσία ἢ καὶ ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τοῦ Wolff στὸ ἔργο τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη, ἰδιαίτερα στὴ *Λογική* του (1766) βλ. τὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακα, *Ἀπολογία*, σ. 25 ἐπ. (ἔκδ. Α. Ἀγγέλου, 1976) καὶ A. Camariano-Cioran (σημ. 1), σ. 179.—Ὅσο γιὰ τὸ θέμα τῆς τυχὸν μετάφρασης τῆς *Ἀριθμητικῆς* καὶ τῆς *Γεωμετρίας* τοῦ Wolff καὶ ἀπὸ τὸν Βούλγαρη, ἡ μαρτυρία τοῦ Ζαβίρα, *Νέα Ἑλλάς*, 1872, σ. 295 (Τὰ τύποις ἀνέκδοτα..., ε' Ἀριθμητικὴ καὶ Γεωμετρία Βολφίου, ἐκ τῆς λατινίδος) δὲν εἶναι ἀρκετή, ἐνῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει ὁ Καράς (σημ. 8), σ. 119, γιὰ 1 χειρόγραφο μὲ τὰ *Στοιχεῖα τῆς Ἀριθμητικῆς* καὶ 4 μὲ τὰ *Στοιχεῖα Γεωμετρίας* χρειάζονται διερεύνηση καὶ ἀξιολόγηση. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Βούλγαρης συνέγραψε καὶ μιὰ *Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ Ἀριθμητικὰ* (γιὰ τοὺς σπουδαστὲς τῆς Ἀθωνιάδος) καὶ *Στοιχεῖα τῆς Ἀναλύσεως*, ἐπίσης ἀνέκδοτα.

8. Βλ. Γιάννης Καράς, *Ouvrages grecs sur les Sciences exactes et naturelles conservés en manuscrit* (Διατριβὴ στὴν École Pratique des Hautes Études), Παρίσι 1974 καὶ συνοπτικότερα στὸ βιβλίο του: *Οἱ φυσικο-θετικὲς ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰώνα*, Ἀθήνα 1977, σ. 122.

ἐνῶ τὴν *Κατ' Οὐὸλφ Στοιχειώδη Ἐπίπεδον Τριγωνομετρίαν* μόνο ὁ ἴδιος κώδ. Ρουμαν. Ἀκαδημίας 1377 (χωρὶς δυστυχῶς τὸ Προοίμιο, ἀλλὰ μὲ πολλὰ παραδειγματικὰ σχήματα).

Παραθέτω χαρακτηριστικοὺς τίτλους τῶν μεταφράσεων αὐτῶν: *Ἀριθμητικὴ συντεθεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Νικολάου κατὰ τὴν Οὐολφίου* (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1020), *Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη Γεωμετρία καὶ Ἀριθμητικὴ κατὰ Οὐόλφιον* (Ἐσφιγμένου 269), *Τῶν Μαθηματικῶν Στοιχείων αἱ πραγματίαι* (sic), *αἱ προηγηκώταται* (sic) *ἐκ τῶν τοῦ μαθηματικωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου Οὐὸλφ Χριστ. Γερμανοῦ, φιλοπόνῳ σπουδῇ Νικολάου Ντερντζὲλ* (Ρουμαν. Ἀκαδ. 1377).

Τέλος ἀπὸ νεώτερες ἐργασίες Ρουμάνων εἰδικῶν γνωρίζουμε τώρα ὅτι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Ζερζούλη ἔγινε ἡ πρώτη ρουμανικὴ μετάφραση τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Τριγωνομετρίας τοῦ Wolff (κώδ. 923 τῆς Ρουμαν. Ἀκαδημίας, Βουκουρέστι) πρὶν ἀπὸ τὴ δεύτερη τοῦ Gheorghe Lazar καὶ ὅτι τὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ εἶχαν καὶ στὴ ρουμανικὴ μορφή τους διάδοση καὶ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν παιδεία τῶν χωρῶν ἐκείνων.[9]

Τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη δὲν εἶναι ἁπλὲς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Πρῶτα ἀπ' ὅλα προτάσσονται ὀλιγοσέλιδα ἀλλὰ πυκνὰ σὲ θεωρητικὲς ἀρχὲς καὶ σχετικὲς γνώσεις «Προοίμια» τοῦ μεταφραστῆ: «Εἰς τὴν κατὰ Οὐόλφιον Ἀριθμητικὴν Π ρ ο ο ί μ ι ο ν τοῦ σοφωτάτου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη», «Τοῦ σοφωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου κυρίου Νικολάου Κυριακοῦ Τζερτζέλη εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ μεταφρασθεῖσαν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ φοιτηταῖς παραδοθεῖσαν κατὰ Οὐόλφιον Γεωμετρίαν Π ρ ο ο ί μ ι ο ν». Ἀκόμα, τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς μετάφρασης συνοδεύουν σὲ κάθε σχεδὸν σελίδα ἑρμηνευτικὲς «Ἀποσημειώσεις» τοῦ Ζερζούλη, μὲ συχνὲς παραπομπὲς στὸν Εὐκλείδη καὶ σὲ ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ μὲ στοιχεῖα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ συγγραφεῖς μαθηματικῶν ἔργων τῶν νεώτερων χρόνων (βλ. τὴ δήλωση τοῦ ἴδιου στὸ Προοίμιο τῆς *Ἀριθμητικῆς*: «προστέθειται παρ' ἐμοῦ τά γε δόξαντα τῶν παραλελειμμένων ἐξ ἄλλων συγγραφέων διὰ τῶν παρ' ἐμοῦ πολλαχοῦ παρεμβεβλημένων ἀποσημειώσεων», καθὼς καὶ ἀλλοῦ: «... καὶ ἐξ ἄλλων τὰς ἀναγκαίας προσθήκας ποιησάμενος»).

---

9. Βλ. Florica Cîmpan, «Un manuscris moldovenesc cuprinzînd o traducere a geometrei si trigonometriei lui Wolff, anterioară celei făcute de Gh. Lazăr», *Analele stiintifice ale Univ. din Iasi* 6 (1960), καὶ τῆς ἴδιας, «Manuscrisul de matematică al lui Nicolae Cercel», *ὅ.π.* 7 (1962), σ. 572 ἐπ.

Εἰδικὰ γιὰ τὴ μελέτη καὶ χρήση τοῦ Εὐκλείδη ὁ Ζερζούλης διευκρινίζει στὸ Προοίμιο τῆς *Γεωμετρίας* ὅτι «φειδόμενος τοῦ χρόνου (τῶν μαθητῶν του) ὡς πολυτιμοτάτου τῶν ἀναλωμάτων» ἐπέλεξε τὸ Ἐγχειρίδιο τοῦ Wolff («Οὐόλφιον τὸν πάνυ καὶ ἐν ταύτῃ καθηγεμόνα προστήσασθαι ἔγνωκα...»), διότι ἡ νεώτερη «κατ' Οὐόλφιον ὁδὸς» εἶναι συντομότερη, ἀλλὰ καλύπτει καὶ τὴ διδασκαλία τῶν Στοιχείων τῆς Γεωμετρίας «κατ' Εὐκλείδην ἢ Τακουέτον»·[10] γιὰ τὸν μεγάλο ὡστόσο Ἕλληνα μαθηματικὸ δηλώνει: «προσθήσω ἐν τῷ τέλει τοῦ παρόντος ἐγχειριδίου τινὰ τῶν παρ' Εὐκλείδει προτάσεων, τισὶ τῶν καθ' ἡμᾶς παραγράφων τὴν αὐτὴν εἶναι τε καὶ συμφθέγγεσθαι, ὡς ἂν οὕτως αὐτὰ δὴ τὰ παρ' ἐκείνῳ ὑμᾶς διδάσκεσθαι καὶ γνῶτε, καὶ τὸν κατ' Οὐόλφιον ἐπιτομώτερόν τε καὶ καινότερον τρόπον ἀγάσησθε».

Καθὼς δὲν εἴχαμε ὡς τώρα τὴ δυνατότητα ἀντιπαραβολῆς τῶν λατινικῶν κειμένων τοῦ Wolff μὲ τὰ ἐγχειρίδια τοῦ Ζερζούλη, δὲν μποροῦμε νὰ καταγράψουμε μὲ βεβαιότητα ὅλες τὶς Σημειώσεις καὶ τὸ περιεχόμενό τους στὴν προσωπικὴ μελέτη καὶ ἑρμηνευτικὴ ἱκανότητα τοῦ Ἕλληνα μεταφραστῆ. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἐδῶ μερικὲς παραπομπὲς τοῦ Ζερζούλη, μὲ ἀκριβὴ στοιχεῖα ἔκδοσης καὶ συχνὰ σελίδα, σὲ μαθηματικὰ ἔργα τοῦ «Ἀριότου τοῦ Ἄγγλου» (Thomas Harriot, 1560-1621), «Οὐαλλίστου» (John Wallis, 1616-1703), «Λαμύ» (Guillaume Lamy, μὲ παραπομπὴ στὰ *Στοιχεῖα Γεωμετρίας*, Παρίσι 1710), «Ἐρχάρδου Οὐϊγελίου» (παραπομπὴ στὴν *Πρακτικὴ Ἀριθμητική* του), «Δανγκουρτίου» (παραπομπή: «ἐν τοῖς *Συμμίκτοις* τοῖς Βερολινιακοῖς»), «Ἐμμανουὴλ Σουεδενβοργίου» (Emmanuel Swedenborg, 1688-1772) κ.ἄ. πολλῶν.[11]

---

10. Τὰ *Elementa Geometriae* τοῦ Andreas Tacquet (Cantabrigiae 1710) τυπώθηκαν ἀργότερα στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση («μετὰ σημειώσεων τοῦ Οὐΐστωνος») τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, Βιέννη 1805.

11. Ὁ πυρήνας τοῦ ἄρθρου ἀποτελεῖ ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο «Οἱ φυσικὲς-θετικὲς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἕνωση Ἑλλήνων Φυσικῶν - Παράρτημα Λάρισας στὶς 22-24.4.1988 στὴ Λάρισα-Ἀμπελάκια-Τύρναβο. Πολὺ νεώτερα εἶναι βέβαια τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς νευτώνειας φυσικῆς ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη μετὰ τὴν πρόσφατη «ἀνακάλυψη» τοῦ σχετικοῦ χειρογράφου τοῦ Ἰασίου. Εὐχαριστῶ πάντως καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν ἐκλεκτὸ σύνεδρο τῆς Λάρισας κ. Μιχάλη Λάμπρου, καθηγητὴ τοῦ Μαθηματικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἀναγνώριση τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων τῶν εὐρωπαίων ἐπιστημόνων, ποὺ γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ ὁ Ζερζούλης.— Γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζει στὸ θέμα τῶν ἐξελληνισμένων ὀνομάτων ὁ σύγχρονος μελετητὴς βλέπει τὸ πολὺ χρήσιμο ἄρθρο τῆς καθηγήτριας Γεωργίας Ἀποστολοπούλου (Ἰωάννινα, «Ἡ ἀπόδοση τῶν ἐπωνύμων

Συχνὲς εἶναι βέβαια οἱ ἀναφορὲς τοῦ Ζερζούλη στὸν «θαυμάσιον Καρτέσιον» (Descartes, 1596-1650) καὶ τὸν «περικλεέστατον Λεϊβνίτιον» (Leibniz, 1646-1716), ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ παραίνεσή του νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ μαθητές του καὶ τὰ ἐγχειρίδια τῶν Βούλγαρη καὶ Θεοτόκη. Τέλος καὶ στὰ τρία βιβλία τοῦ Wolff ὁ μεταφραστής μας ἔχει προσθέσει ἄφθονα σχήματα γιὰ τὴν ἐποπτικὴ διδασκαλία τῶν θεωρημάτων, ἰδιαίτερα τῆς Γεωμετρίας.

Καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἐντάσσεται ἀσφαλῶς στὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ Ζερζούλη, νὰ ἐνισχύσει τὸ πρακτικὸ μέρος καὶ τὴ διδακτικὴ χρησιμότητα τῶν ἐγχειριδίων (βλ. ἰδιαίτερα τὸ μέρος τῆς Γεωμετρίας, ποὺ ὀνομάζει «Ἔμπρακτον Γεωμετρίαν»). Στὸ θέμα αὐτὸ ὁ Ζερζούλης στὸ Προοίμιο τῆς *Ἀριθμητικῆς* διατυπώνει μὲ ἔμφαση τὴν πρόθεσή του, μὲ ἀφετηρία μάλιστα τὴν διαίρεση τῆς ἀριθμητικῆς «παρὰ τοῖς πάλαι καὶ τοῖς νῦν σοφοῖς» σὲ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ μέρος. Ἔχοντας ἀναλύσει τὸ περιεχόμενο καὶ τοὺς σκοποὺς κάθε μέρους, δηλώνει ὅτι ὁ Wolff χρησιμοποιεῖ ἄλλη μέθοδο, «περὶ τῆς πρακτικῆς μὲν πραγματευόμενος πάντως, πολλὰ δὲ καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ θεωρητικοῦ τῆς αὐτῆς παρενέσειρε μέρους...». Ἐπειδὴ «ὅμως αὐτῷ πολλὰ καὶ τοῦ πρακτικοῦ μέρους συντομίας παραλέλειπται χάριν, ἅτε δὴ παρὰ πλουτοῦντα πολλὰς περὶ τῶν αὐτῶν διαλαμβανούσας γράφοντι βίβλους», γι' αὐτὸ —λέει ὁ Ζερζούλης— «προστέθειται παρ' ἐμοῦ τά γε δόξαντα τῶν παρελελειμμένων, ἐξ ἄλλων συγγραφέων διὰ τῶν παρ' ἐμοῦ παρεμβεβλημένων ἀποσημειώσεων». Καὶ τὸ κάνει αὐτό, προσθέτει, γιὰ νὰ βοηθήσει καλύτερα τοὺς «πρωτοπείρους» μαθητές του, ἀλλὰ

τῶν ξένων φιλοσόφων στὴν Ἑλληνικὴ σὲ ὁρισμένα κείμενα τοῦ περασμένου αἰώνα»: *Ὀνόματα. Revue onomastique* 9 (Ἀθήνα 1984) 170-9. Βλέπε ἐπίσης τὴν πολὺ καλὴ ἐργασία γιὰ τὴ σωστὴ «ἀποκρυπτογράφηση» στὸ Εὑρετήριο κυρίων ὀνομάτων τῆς ἐπανέκδοσης τῆς *Συνόψεως τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας* τοῦ W. G. Tennemann στὴ μετάφραση Κ. Μ. Κούμα (1818), Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 1973, σ. 245-53. Ὅπως καὶ στὸ Εὑρετήριο τοῦ περιοδικοῦ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος* ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκο, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976. — Ἐδῶ εἶναι ἀσφαλῶς ἡ θέση νὰ ἐπισημάνω καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς στενῆς συνεργασίας τοῦ μελλοντικοῦ φιλόλογου ἐκδότη τῶν μαθηματικῶν αὐτῶν ἔργων —ὅπως καὶ τῶν ἄλλων τῆς παραγωγικότατης αὐτῆς ἐποχῆς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ— μὲ συνάδελφο μαθηματικὸ ἢ φυσικό, ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ Συνέδριο τοῦ Παραρτήματος Λάρισας τῆς «Ἕνωσης Ἑλλήνων Φυσικῶν» γιὰ τὶς φυσικὲς-θετικὲς ἐπιστῆμες κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ μᾶς ἔδωσε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴν εὐχάριστη εὐκαιρία νὰ διαπιστώσουμε τὴν παρουσία σήμερα στὸν ἑλληνικὸ ἐρευνητικὸ χῶρο νέων συναδέλφων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μὲ στέρεη ἐπιστημονικὴ κατάρτιση καὶ γνήσιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νεοελληνικὴ πνευματικὴ ἱστορία.

καὶ γιατὶ αὐτοὶ «οὐκ εὐποροῦσι τὸ νῦν ἔχον ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς διαλέκτῳ βίβλων πλειόνων περὶ τῶν αὐτῶν διαλαμβανουσῶν». Ἡ διδακτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σκοπιμότητα εἶναι φανερὴ σὲ ὅλο τὸ ἔργο, ποὺ ἐπὶ πλέον ἀποτελεῖ ὄργανο διδασκαλίας τοῦ ἴδιου τοῦ μεταφραστῆ-διασκευαστῆ του.

Ἀπομένει νὰ ποῦμε ὅτι στὰ Προοίμιά του, ἰδιαίτερα στὸ πρῶτο, τῆς *Ἀριθμητικῆς*, ὁ Ζερζούλης ἐξαίρει μὲ ἔντονα ρητορικὸ ὕφος ἀλλὰ καὶ ἄφθονες ἀναφορὲς στοὺς Ἕλληνες κλασικοὺς τὴν ἀξία «τῆς Μαθηματικῆς» καὶ τὴ χρησιμότητα τῶν κλάδων της. Καὶ γιὰ μὲν τὸ γενικότερο αὐτὸ θέμα ἔχουμε πρῶτα τὴ δήλωσή του ὅτι σχετικὰ μίλησε σὲ ἀναλυτικότερο κείμενο, ποὺ προηγεῖται τῆς *Ἀριθμητικῆς* καὶ ἀφορᾶ «ἅπασαν τὴν Μαθηματικήν» («ἔφθημεν ἤδη διὰ πολλῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου περὶ τῆς μαθηματικῆς ἁπάσης διεξοδικωτέρῳ λόγῳ ἀποχρόντως καὶ ἱκανῶς ἀποδεδειχότες»). Ὁ «λόγος» αὐτὸς τοῦ Ζερζούλη δὲν μᾶς εἶναι δυστυχῶς γνωστὸς ἢ δὲν ἔχει ταυτισθεῖ ἀκόμα στὰ χειρόγραφα τῶν μεταφράσεων τῶν ἔργων τοῦ Wolff. Ἔχουμε ὅμως ἄλλες καίριες ἀναφορὲς στὴν ἀξία καὶ χρησιμότητα τῶν μαθηματικῶν σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Ζερζούλη, τὴ γνωστὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὸ κοῦφον καὶ τὸ βαρύ,[12] ὅπου ὁ «νεωτερικὸς» φιλόσοφος —διδάσκαλος τότε στὴν Τρίκκη (1736-48)— ἀντιμετωπίζει τὴν πολεμικὴ τοῦ ἀντιπάλου του στὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν μαθηματικῶν. Πραγματικά, ἕνα δεύτερο θέμα, στὸ ὁποῖο ἡ ἀντίθεση τοῦ Δωροθέου πρὸς τοὺς «νεωτέρους» εἶναι ἐξαιρετικὰ ἔντονη, εἶναι ἡ χρήση τῶν μαθηματικῶν στὴ φιλοσοφικὴ προβληματική, τὴ συγκεκριμένη καὶ γενικότερα. Ὁ Δωρόθεος ἔχει μιλήσει καὶ ἀλλοῦ γιὰ «ἐκτροπὴν ἐπὶ τὰ μαθηματικά», συγκεντρώνει ὅμως στὸ τέλος τοῦ κειμένου του αὐτοῦ ὀξύτατα πυρὰ ἐναντίον «τῶν κατακόρως ἐπὶ τῶν φυσικῶν μαθηματολογούντων» (*ὅ.π.* 449-50). Στὶς θέσεις αὐτὲς ὁ Ζερζούλης εἶναι κατηγορηματικὰ ἀντίθετος, καὶ τὸ κείμενο περιέχει συχνὲς ἀναφορὲς στὴν ἀξία τῶν μαθηματικῶν· ἔτσι π.χ., προβάλλοντας τὴ δική του καλύτερη γνώση τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν σχολιαστῶν του, ἀρχαίων, βυζαντινῶν καὶ νεώτερων, στηρίζει τὴν καλὴ αὐτὴ γνώση καὶ σωστὴ κατανόηση τοῦ Σταγιρίτη στὸ συγκεκριμένο πρόβλημα ἀκριβῶς στὸ ὅτι εἶναι «μαθηματικῶν ἐγκρατής, οὐχ ὡς ὑμεῖς οἱ ἀγεωμέτρητοι καὶ ἀγεωμετρήτως τοῖς ἐκείνου προσβάλλοντες, μαθηματικοῖς παραδείγματι ὄντος [τοῦ Ἀριστοτέλους] πεπυκνωμένου, ἵν' ἐκ τῶν σαφεστέρων τὰ παρ' αὐτῷ ἀσαφῆ γνωρισθῇ...».[13] Ἀναλυτικότερα γράφει παρακάτω ὁ Ζερζούλης: «Ὁ φιλόσοφος οὗτος [ὁ

12. *Φιλοσοφία* 7/1977, 416 ἐπ., ἰδιαίτ. 435, 442, 445.
13. *Ὅ.π.*, σ. 435-436.

'Αριστοτέλης], ὥσπερ δὴ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ πρὸ αὐτοῦ, πανταχοῦ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων μαθηματικοῖς πεπύκνωται παραδείγμασιν, ἀπὸ τῶν σαφεστέρων ὡς ἐπιστημονικῶν ὄντων καὶ ἀναντιρρήτων μαθηματικῶν τὰ ἀσαφέστερα φυσικά, διὰ τὸ τῶν ἀρχῶν ἄδηλον καὶ τὸ σύνθετον, πειρώμενος δεῖξαι· τινὲς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ὀπαδῶν μαθηματικῆς εἰσὶν ὅλως ἄπειροι καὶ εἰκότως τὰ αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι συγγράμματα καὶ ἀκατάληπτα εἶναι νομίζουσι».[14] Τὴν ὑπεροχή του τέλος ὁ Ζερζούλης, στὴν κατακλείδα τοῦ ἴδιου ἀποκαλυπτικοῦ γιὰ τὶς γνώσεις καὶ τὸ πνεῦμα του κειμένου, δηλώνει ὅτι στηρίζει στὴ γνώση «τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τῆς τε ἀπὸ τῆς δημοκριτικῆς ἀναζωογονηθείσης ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ τῆς ἀπὸ τῶν τῆς μαθηματικῆς ἁπάσης εἰδῶν, ὅση κατὰ παλαιοὺς καὶ ὅση κατὰ νεωτέρους ἐπηύξηται, τῆς τε ἀπὸ ἀνατομίας καὶ ἰατρικῆς, ναὶ μὴν καὶ τῆς ἀπὸ τῆς ἱερᾶς θεολογίας τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν καὶ τῶν ἁγιωτάτων πατέρων μελέτης καὶ ἀναγνώσεως...».[15]

Ἕνα τελευταῖο σημεῖο, ποὺ ἀξίζει νὰ προβληθεῖ, εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζερζούλη γιὰ τὰ «πρωτεῖα» τῆς ἀριθμητικῆς καὶ τὴν πρόταξη τῆς διδασκαλίας της σὲ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους κλάδους τῶν μαθηματικῶν. Στὸ Προοίμιο τῆς *Ἀριθμητικῆς* τοῦ Wolff δηλώνεται ρητά: «Ταῦτ' ἄρα εἰκότως καὶ προτακτέαν εἶναι τῶν ἄλλων τῆς μαθηματικῆς εἰδῶν ἁπάντων τὴν Ἀριθμητικὴν ἀνδράσι σοφοῖς κέκριται τοῖς τε πάλαι καί γε τοῖς νεωτέροις, οἷα δή καὶ καθηγεμόνι ἐν τούτοις τῷ ἡμετέρῳ Οὐολφίῳ τῷ πάνυ· ἔχει γὰρ αὕτη τὰ τοιαῦτα κληρωσαμένη πρωτεῖα φύσει πάντως ἔκ τε τῆς οἰκείας ἀξίας καὶ παρὰ τὸ ἐπιστητὸν αὐτῆς, περὶ ὃ καταγίνεται, ἰδιαίτατον ὑποκείμενον». Ὥστε ἀπὸ τὴ φύση της εἶναι ἡ ἀριθμητικὴ ἡ πρώτη μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἀντικείμενό της. Ἡ ἀνάλυση τῆς θέσης αὐτῆς κλείνει μὲ ἀναφορὰ στὸν Πρόκλο (κατὰ λέξη ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ Σχόλια στὰ *Στοιχεῖα* τοῦ Εὐκλείδη) καὶ στὸν Νικόμαχο Γερασηνὸ («ἐν προοιμίῳ τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς κατ' αὐτὸν *Ἀριθμητικῆς*»).

Τὸ Προοίμιο κλείνει μὲ τὴν ὑπογράμμιση τῆς χρησιμότητας («χρῆσις καὶ λυσιτέλεια») τῆς ἀριθμητικῆς γιὰ τὸν πολιτικὸ βίο (μὲ ἀναφορὰ στὸν πλατωνικὸ *Φίληβο*) καθὼς καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν «τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς τελείωσιν». Σὲ ἐπισφράγιση τῶν εἰσαγωγικῶν αὐτῶν θέσεών του ὁ Ζερζούλης ἐπικαλεῖται καὶ πάλι τὴν αὐθεντία τοῦ Πλάτωνος: «Ἡμῖν δὲ μόνον τὸ περὶ αὐτῆς [τῆς ἀ-

14. *Ὅ.π.*, σ. 442.
15. *Ὅ.π.*, σ. 445-446.

ριθμητικῆς] Πλάτωνος τοῦ θείου ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῶν *Νόμων* εἰρημένῳ ἐπιτιθείσθω νῦν εἰς σφραγῖδα τοῦ λόγου, οὕτω δηλονότι τὴν ἐν ἀνθρώποις φρόνησιν ἀναβλαστάνειν ἐκ ταύτης... καὶ διὰ τὸ ταύτης ἄνευ, ἥπερ αὐτὸς φησὶν οὗτος ἐν τῷ τῶν *Πολιτειῶν* ἑβδόμῳ, μήτε πολιτείαν μήτε οἰκίαν μήτε δὴ στρατηγίαν δύνασθαι συστῆναι».

ΛΙΝΟΣ Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ